

SZAKSZÖVEG – SZAKFORDÍTÁS*

Karcsay Sándor

Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda

A fordítás tárgya mindig meghatározott konkrét szöveg, ezért a szakfordítás fogalmához is csak a szakszöveg fogalmán keresztül juthatunk el.

A szakszöveg – szakfordítás fogalmi tisztázása napjainkban három okból vált különösen időszerűvé:

általános nyelvészeti szempontból,
a szakfordítási szükséglet megnövekedése miatt és
az idegen nyelvek oktatásának korszerűsítési törekvései folytán.

Az utóbbi évtizedekben végbement és egyre fokozódó ütemű tudományos–műszaki forradalom világszerte nyelvi robbanást is okozott. *Az újabb és újabb fogalmak nyelvi kifejező eszközöket igényelnek.* Ma a fejlett országokban a nemzeti szóincs majdnem 90%-át a szakszavak és szakkifejezések alkotják (szoros értelemben vett terminus-technicusok, új szóalkotások és köznyelvi szavak szakirányú értelmváltozásai, ideértve az életforma differenciálódásával együttjáró különös szóhasználatot is, így pl. a szabadidő-felhasználás, sportok, játékok területén).

Ez a nyelvtudomány felé irányuló „kihívás” [1] a nyelvészek figyelmét ráirányította a szaknyelvek kérdésére. Megindult (sajnos hazánkban még elég kezdeti formában) a szaknyelv kutatás, amelynek két fontos (és a nyelvészet területéről már elvezető, de a fordításelmélet szempontjából igen lényeges) mellékhatása a *terminológia és a szaknyelvi szabványosítás*. A tényleges nyelvi kommunikáció során a szaknyelv általában a szakszövegben jelentkezik, bár a mindennapi élet köznyelvi érintkezése is igen gyakran tartalmaz – főleg tágabb értelemben vett – szaknyelvi elemeket.

A társadalmi fejlődés szükségessé tette, hogy az új tudományos műszaki eredmények, felismerések nemzetközivé váljanak, elterjedjenek. Ezért a tudományos–műszaki forradalom nemcsak szaknyelvi, hanem *szakfordítási robbanást is okozott.*

A világban folyó szakfordítási tevékenység arányairól nehéz képet alkotni, de JUMPELT szerint csupán a szoros értelemben vett természettudományos és műszaki fordítások mennyisége is a többszörösét teszi ki a könyvkiadáson belül megjelent, tehát az Unesco által rendszeresen közzétett *Index Translationum*-ban feltüntetett fordításoknak [2]. A fokozott fordítási szükséglet következtében tehát intenzívebben kellett foglalkozni a szakszövegek fordításának, vagyis a *szakfordításnak* elméleti, gyakorlati és módszertani kérdéseivel.

Mindebből legelőször az *idegen nyelvek oktatásával*, ezen belül a fordítás oktatásával, továbbá a *fordítás elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozók* (és természetesen a terminológusok és lexikográfusok) vonták le a következtetést. Ma már elképzelhetetlen korszerű nyelv- és fordításoktatás a szaknyelvvél, szakszövegekkel való foglalkozás nélkül, szűnőben van az egyoldalú szépirodalmi szemlélet. Ez az oka annak, hogy a szakszöveg – szakfordítás fogalmak tudományos igényű megközelítései főleg a fordításelmélet és az idegen nyelvi oktatás elmélete művelőinek munkásságában találhatók.

Mind a három megközelítési aspektussal elsősorban a Szovjetunió, a német (kiemelkedik a lipcei iskola), valamint az angolszász nyelvterület alkalmazott nyelvészeti fordításelméleti és nyelvoktatási irodalmában találkozzunk, de utalni kell a nagy múltú prágai nyelvészeti iskola idevágó eredményeire is.

Hazai viszonylatban a sajnos idő előtt elhalálozott TARNÓCZI LÓRÁNT úttörő munkásságáról kell megemlékezni. *Fordítókauz* című műve, továbbá számos cikke, tanulmánya a szaknyelvek és a szakfordítás növekvő fontosságának korai felismeréséről tanúskodik, irodalmi anyaga, a közvetlen halála előtt összeállított óriási szaknyelvi bibliográfiája pedig kincseshánya az utódok számára. A tárgykör szintézisen alapuló, rendszeres feldolgozására azonban már nem maradt ideje [3]. Nyelvészeti irodalmunk mind a szaknyelvek, mind a szakfordítás kérdésével sajnos legfeljebb csak mellékesen, inkább a nyelvművelés szemszögéből foglalkozik. A

* Az ELTE Fordító és Tolmácsképző Csoport által 1977. november 25-én rendezett anékon elhangzott vitaindító előadás kibővített és irodalmi utalásokkal ellátott változata.

hazai alkalmazott nyelvészeti irodalomban hiába keresünk a fordítástudomány akár pusztá megemlítését [4].

Létezik viszont a „szakszöveg” (sőt a „nehéz szakszöveg”) fogalmára egy teljesen pragmatikus, minden tudományos igény nélküli, csupán gyakorlati és díjazási célokat követő meghatározás: a könyvkiadáson kívüli fordítások díjazásáról szóló jogszabályokban (4/1969. IM-ÁH, 3/1974. IM-ÁH sz. rendeletek). Ezt a definíciót az elméleti megközelítés során nyugodtan figyelmen kívül hagyhatjuk, mert alkalmazási köre korlátozott, következetlen, gyakran szubjektív és gazdasági szempontok szerint motivált.

Ezért elsősorban külföldi szerzők nézeteinek elemzésére vagyunk utalva.

Mivel a fordításoktatást és annak módszereit élesen meg kell különböztetnünk az idegen nyelvek oktatásától és annak módszereitől, meg kell különböztetnünk egymástól a tényleges fordítás alapjául szolgáló szöveget, az oktatási ún. *tanszövegektől* is. Míg a tanszövegek meghatározott didaktikai célból összeállított (vagy kiválasztott), minden konkrét társadalmi rendeltetés (gyakran belső összefüggés) nélküli mondatok sorozata, addig a tényleges társadalmi gondolatközlés célját szolgáló (és így minden fordítói munka tárgyát képező) szöveg AGRICOLA szerint

„komplex nyelvi jel, egy tematikai magból kibontakoztatott, egységes témának térbelileg–időbelileg történő, mondatról mondatra végbemenő kifejtése” [5].

A szöveg tehát – szemben tetszőleges mondatoknak pusztá összeillesztésével – egy zárt, viszonylag önálló beszédegység, amelyet valamely beszélő konkrét célból és meghatározott térbeli körülmények között (beszéd-situáció!) valósít meg [6]. Itt kell megjegyeznünk, hogy a szövegnek, mint nyelvi jelenségnek általános vizsgálatával a nyelvtudománynak egy igen modern részterülete, az ún. *szöveglingvisztika* foglalkozik. E tudományág eredményei a fordításelméletben is hasznosíthatók.

A szövegnek, mint kommunikációs beszéd-egységnek három fő tényezője van: a beszélő (leadó), a hallgató (fogadó) és a beszéd tárgy (hír) [7]. Egyesek a közlési szituációt is említik [8]. (Magától értetődő, hogy a nyelvészeti beszéd-fogalom az írott közlést is magában foglalja.)

Miután témámat elsősorban a fordítás – mint beszéd-szövegek segítségével végbemenő kétnyelvű kommunikációs aktus – szemszögéből, főleg pedig a fordítói gyakorlat tapasztalataiból kiindulva vizsgálom, számomra a szövegek kommunikációs célja az érdekes. Az egyes szövegfajták elhatárolása szempontjából ugyanis döntő a kommunikációs szándék és a cél, továbbá az e kettőből adódó mindenkorai kommunikációs feladat meghatározása [9].

A kommunikációs szándék és feladat szempontjából REISS gondolatmenetét követve három kommunikációs alapszituációt különböztethetünk meg:

a) *tényállások* (hírek, ismeretek, információk, tudásanyag, vélemények, ítéletek, szándékok stb.) *pusztá közlése*. Itt a szöveg három alaptényezője közül a beszéd tárgy áll a közlési szándék előterében és ez a döntő a közlési mód megválasztásánál. Ezért az idesorolható szövegekre az ún. *funkcionális nyelv* használatára jellemző. Ez az *informatív* szövegtípus;

b) a *közléstartalmak kreatív és művészi megformálása*. Itt a beszélő (leadó) személye áll a központban. A szerző maga teremti meg a beszéd tárgyat és szuverénul határozza meg művészi alkotói akaratának megfelelően a közlési módot. Szövege ezért kétszeresen strukturált: szintaktikai–szemantikai síkon egyrészt, művészi felépítés síkján másrészt. Ez az ún. *expresszív*, kifejezésgazdag szövegtípus;

c) a harmadik csoportba a bizonyos *emberi magatartásokat kiváltó szövegeket* sorolják a szerzők. Itt a célbavett hallgató (szövegfogadó) határozza meg a szöveg alakítás módját. Ez lenne az ún. *operatív* szövegtípus [10].

REISS e hármas felosztásban COSERIU-nak az „*informatív, expresszív–affektív és appellatív*” szövegfelosztását követi [11]. Témám szempontjából az első kettőt tartom lényegesnek, mert jó kiindulópontot szolgáltatnak a fordítás két nagy szövegcsoportjának, az irodalmi szövegnek és a szakszövegnek elhatárolásához és az abból fakadó fordítási módszertani eltérések megközelítéséhez. A harmadik csoport, az ún. *appellatív* szövegek kategóriáját legfeljebb csak stilisztikai megformálása szempontjából lehetne elkülöníteni, mert bizonyos magatartásra indító szövegek mind az irodalmi szövegekre (forradalmi vers, politikai beszéd, prédikáció, patetikus felhívás stb.), mind pedig a szakszövegekre (pl. reklám, balesetelhárítási plakát) jellemző tartalommal jelentkezhetnek.

Ezért PETIOKY ezzel a „*tartalomhangsúlyos, formahangsúlyos és érzelemhangsúlyos*” felosztással csak fenn tartásokkal ért egyet, hiszen az egyes elemek a csoportokban átfedésekkel jelentkezhetnek, és a szakszövegek fogalmának (főleg a stílusréteg megválasztása) szempontjából a tárgyat és a címzettek körét tartja döntőnek. Ezzel a *kommunikációs közösség* általam is igen lényegesnek tartott *fogalmát felveszi a megkülönböztető jegyek közé*. (Itt megjegyzendő, hogy ez az új fogalom, főleg fordításelméleti vonatkozásban szűkebb körű, mint a *fogadó* általános fogalma.)

PETIOKY szerint a szakszöveg mindig pragmatikus, amin azt érti, hogy az ilyen szövegnél – ellentétben az irodalmival – a tárgyszerű információközlés a döntő, és ezért a *mit* mögött háttérbe szorul a *hogyan* kérdése, vagyis a szöveg nyelvi–esztétikai, formai kialakítása. De elismeri azt is, hogy ez az elhatárolás nagyon is durva, hiszen egyes szakszövegek formailag nagyon is igényesek lehetnek. A formai igény szempontjából ezért a tárgyat és a fogadót (vagyis a kommunikációs közösséget) tartja meghatározónak [12].

JUMPELT – részben CASAGRANDE kutatásai nyomán – már a fordítás felé pillantva az alábbi szövegfajtákat különbözteti meg: *irodalmi* (próza, vers, dráma, librettók, filmek, szinkronizálási szövegek, filmfeliratok stb.) [13], *vallási* (Biblia, régi egyházi irodalom) és *pragmatikus* szövegek.

Ez utóbbiakhoz számítja a természettudományok, az alkalmazott tudományok (technológia, ipar) és a társadalomtudományok szövegeit, valamint a „különleges” szövegfajtákat, ahová az okmányokat, hivatalos iratokat, diplomáciai és kereskedelmi–gazdasági szövegeket, a reklámokat, a sajtószövegeket és katonai tárgyú szövegeket sorolja. Érdekes és nem eléggé indokolt, hogy a néprajzi, nyelvtudományi és az ún. „szellemtudományi” szövegeket (amiket tárgyszerűen nem részletez) teljesen külön kategóriának tekinti.

JUMPELT szerint a *szakszöveg köznyelvi és szaknyelvi elemek keveréke*, törvényszerűségei három tényező: az olvasó, a szövegrendeltetés és a szövegfajta szerint változnak, amint ezt ő az ilyen szövegek fordítására is vonatkoztatja. A szakszövegnek szerinte nincsenek stílus-igényei, a szöveg információtartalma annál magasabb, minél kevesebb stílári eszközt, képszerűséget alkalmaz a szerző. Minden szakszöveg közös jellemzője a specializált szaknyelvi szókincs, az egyszerűsített mondat szerkesztés és a stílus eszközök takarékos alkalmazása. A szakszövegek formailag (nyelvilag, stilisztikailag) gyakran nem kielégítő színvonalúak. Ez a fordítás szempontjából igen fontos megállapítás [13].

A prágai iskolához sorolható DROŽD és SEIBICKE abban látják a szakszöveg jellemzőjét, hogy a *megjelölt fogalmak élessége rangban megelőzi az elnevezés formáját* (vagyis a pontosság a szépséget) és az egyidejű (szinkron) nyelvi szemlélet előbbre való, mint a diakrónikus, a történeti. Megállapításaiknak sokban igazat kell adnunk; hibájuk, hogy a társadalomtudományi, így pl. a jogi–igazgatási szövegeket nem veszik figyelembe, ahol a közlési forma és a diakrónia kérdése, elsősorban a fordításnál bizony gyakran különös hangsúlyt kap [14].

Lényegében a kanadai DARBELNET is hasonló úton keresi a szakszöveg ismérveit. Ő három szövegtípust, *irodalmi*, *tudományos–műszakit*, és a kettő közötti vegyes átmeneti területet, az ún. *általános szöveget* különbözteti meg, ami a témától vagy a szerzőtől függően lehet irodalmi vagy szakmai színezetű. E három szövegfajta építi rá a fordításfajták megkülönböztetését.

Szakszöveg meghatározása elég általános: szerinte a *szakszöveget bizonyos szakjelleg jellemzi*, ezért – pontosan e tulajdonságok alapján – nevezzük szakszövegnek (idem per idem!). Érdekesebb már az a megállapítása, hogy a szakszavak és szakkifejezések előfordulása önmagában még nem teszi a szöveget szakszöveggé. Ilyenek ugyanis az irodalmi szövegben is előfordulhatnak [15].

HOFFMANN a kiváló lipcsei szaknyelvkutató élesen megkülönbözteti az elméleti alaptudományokat, a kísér-

leti tudományokat, az alkalmazott tudományokat és a műszaki tudományokat; az anyagi termelés nyelvhasználatát és az ún. fogyasztói nyelvet, tehát *horizontálisan rétegez*. Ez lényeges a szakfordítás fogalmi megközelítése, főleg pedig az oktatás szempontjából. Legújabb művének koncepciójára jellemző, hogy a szaknyelv, szakszöveg fogalmát nem korlátozza csupán a szoros értelemben vett terminológiát tartalmazó szövegekre [16].

Többen azt tartják jellemzőnek a szakszövegekre, hogy azok a szakterminológián kívül különleges módon választják meg a nyelvtani és a nem terminológiai–lexikális nyelvi és stílári eszközöket.

Sok szerző véleménye szerint a *szakszöveg fő ismérve a pragmatikus, konkrét közlési szándék*, a szaknyelvi elemek túlsúlya, a kognitív híryanag pontos és félreérthetetlen követelményének elsőbbsége a nyelvi–esztétikai igényekkel szemben. Különösen jellemző erre a fordításelméleti irodalom egyik legkiválóbb alakjának, a híres bibliafordító E. A. NIDA-nak a véleménye [17].

Folytathatnám a szakirodalmi elemzést még a régebbi és mai szerzők egész során át, de ez szétfeszítené e cikk kereteit. Így inkább megkísérlem a véleményeket saját – főleg a tényleges fordítási gyakorlaton alapuló – megfigyeléseimmel és nézeteimmel ötvözve szintetizálni.

A véleményekből leszűrhető, hogy

míg a *szépirodalmi szöveg* általában nem valóságos, hanem elképzelt (*fictional*) szituációkat, vagy való elemek alapján a szerző által átformált, alakított szituációkat (pl. egy dokumentumjáték) tartalmaz,

addig a *szakszöveg* tárgya mindig valami reális (*non-fictional*) konkrét információ és ennek megfelelő a közlési szituáció is;

míg az *irodalmi szöveg* a szerző belső kitarukozása, érzés- és gondolatvilágának művészi megformálásra törekvő megnyilvánulása, és ritkán van aktuális, pragmatikus célkitűzése, tehát *szerezőközpontú*,

addig a *szakszöveg* konkrét ismereteket, tárgyszerű információkat közöl pragmatikus, aktuális céllal, és általában nem nyújt betekintést a közlő érzés- és gondolatvilágába, tehát *tárgyközpontú*;

míg az *irodalmi szöveg* esztétikai–emocionális élménynyújtásra törekszik, stílusa expresszív, és ennek megfelelően a közlés *formája* döntő jelentőségű,

addig a *szakszövegben* a kognitív komponens az uralkodó, a *tartalomnak* elsőbbsége van a formátummal szemben;

míg az *irodalmi szöveg* szabadon élhet a művészi kifejezést szolgáló valamennyi *stílári eszközzel* (így pl. a színimákkal és a nyelvi rétegek nyújtotta lehetőségekkel),

addig a *szakszöveg* megformálásának lehetőségeit a szabotosság és egyértelmű világosság követelményei szigorúan korlátozzák. Ehhez igazodik a szakszöveg stílusa,

közlésmódja. Ez a stílus ún. *funkcionális stílus*: a közlési mód kifejtő–magyarázó, amely logikus okfejtésre és következtetésekre törekszik, személytelen és hűvös, ritkán törekszik érzelmek kiváltására.

A stíluszint, a közlés rendeltetésétől és a címzettek körétől függően, természetesen változó. Így máris komoly különbség mutatkozik a formai igény szempontjából a természettudományos–műszaki és a társadalomtudományi–humán tárgyú szövegek között [18]. A szakszöveg stílusrétege a legmagasabb szintű és irodalmi igényű ún. értekező prózától kezdve a műhelynyelvig és kereskedelmi (fogyasztói) nyelvig terjedhet. Valamennyi réteget egyformán jellemzi azonban (legalábbis elvileg) az *egyértelműségre törekvés*, és a kétértelműséget, félreértést eredményezhető stiláris eszközök kerülése, az egyszer megválasztott szakszó vagy kifejezés következetes használata. Azonos fogalom, azonos szó;

míg az *irodalmi szöveg* a szaknyelvi elemekkel szuverénul bánhat, azokat általában jellembrázolásra, a színhely és cselekmény hiteles ábrázolására használja és ennek érdekében *szabadon választhat a szaknyelvi közlésszintek között* (pl. a professzort „tudományosan” beszélteti, a műhelyben dolgozó „szaki” szájába az üzemi zsargon szavait adja),

addig a *szakszöveg* írója számára *kötelező a szaknyelvi anyag szigorú, a terminológiai előírásoknak megfelelő egyértelmű kezelése*. (Így irodalmi szövegben nyugodtan írható az, hogy X. Y. szabadsághős a Bach korszak alatt kazamatákban sínylődött, tömlöc mélyén raboskodott; történelmi vagy jogi műben csak azt szabad írni, hogy X. Y.-t várfogságra, sáncfogságra stb. ítélték. Az író leírhatja, hogy hőse börtönbe került, vagy a választott beszédszituáció és stílusréteg szerint akár azt, hogy hűvösre tették, sítire vágták; a jogi szövegben pontosan meg kell különböztetni az elzárást, a fogházat, a börtönt és a fegyházat);

míg az *irodalmi szöveg* szerzője az adott *nyelvközöség egészéhez* fordul („je sème à tout vent”),

addig a *szakszöveg* túlnyomó részben a szöveg tárgyával meghatározott *kommunikációs közösségnek* szól, amely adott esetben igen szűk körű lehet. Ez a körülmény ugyancsak befolyásolja a közlés módját. A szakszövegben tehát dialektikus összefüggés van a szöveg három tényezője között: a közlő, a tárgy és a fogadó (ill. a kommunikációs szituáció) között.

Mindezek a megközelítési és megkülönböztetési kísérletek természetesen viszonylagos értékűek, márcsak az igen nagy kiterjedésű átfedésszónák (tudományos–népszerűsítő irodalom, sci-fi, publicisztika stb.) miatt is. De talán a szöveg társadalmi rendeltetése némileg iránytűként használható, elsősorban a szakfordítás fogalmi megközelítése során. Ez utóbbi célból talán helyesebb is lenne R. HAESERYN tanácsát követve *irodalmi és nem irodalmi szövegről* beszélni [19].

A szakszöveg fogalmának ilyen körüljárása után egyszerűnek tűnik már a *szakfordítás fogalmának* megközelítése.

Míg a szakszövegre találtunk valamiféle – még ha nagyon is kérdéses értékű – jogi meghatározást, addig a szakfordítás fogalmánál még soványabb eredményre jutunk. Bérügyi és munkaügyi jogszabályaink beszélnek ugyan szakfordítóról, de tevékenységi körüket már nem határozták meg. A 6/1971.MM sz. rendeletben találunk egy olyan meghatározást, miszerint

„*szakfordítás a tudományos és szakmai műveknek szakmai felkészültséget is igénylő szerzői jogvédelemben részesülő fordítása. A munka műfordítás, szakfordítás jellegét a mű kiadója, átvevője(!) állapítja meg.*”

A szerzői jog kérdésének belekeverése végképpen összekuszálja a meghatározást, a jelleg megállapítóinak köre pedig tág teret nyújt a szubjektív megítélés számára. Ez a meghatározás egyébként többé-kevésbé változatlan formában a jövedelemadóról és a társadalombiztosításról szóló jogszabályokba is bekerült, így ha elméleti értéke nincs is a fordítók, főleg a nyugdíjasok szempontjából annál hűsbavágóbb. A gyakorlat egyébként – szerencsére – e téren igen liberálisnak mondható.

Az elmélet és gyakorlat oldaláról kiindulva azt mondhatjuk, hogy mindenféle fordítói tevékenység (transzláció), vagyis két különböző jelrendszer közötti egyenértékű, tartalommegőrző átváltás azonos pszichológiai, kommunikációelméleti és nyelvészeti alapokon nyugszik. E közös alapoktól eltekintve a fordítást két nagy területre oszthatjuk: *a szépirodalmira és nem szépirodalmira* (a nem nyelvi vagy nem természetes nyelvi jelrendszerek között végbemenő, továbbá az azonos nyelven belüli transzlációs folyamatokat a továbbiakban figyelmen kívül hagyhatjuk). A nem szépirodalmi az egyszerűség kedvéért nevezzük szakfordításnak.

A két nagy csoport között az átmeneti zónák, átfedések, a „szürke” tartományok egész skálája húzódik. Az alapvető megkülönböztetés a két fő terület között semmiképpen sem a művészi jellegénél keresendő, amire a hazánkban szokásos *műfordítás* kifejezés utal (nyelvünk érdekessége, hogy a műszak szónál is a *mű* előtag a közös gyökerekre, az emberi *opus*-ra mutat), hiszen *szaktárgyú fordítás is lehet irodalmi értékű*, művészi színvonalú (pl. történelmi, régészeti, társadalomtudományi művek, a marxizmus-leninizmus klasszikusainak fordítása), a „*mű*”-fordítás pedig gyakran nem az. Ezért használom inkább a nemzetközi szakirodalomban és gyakorlatban, valamint a FIT (*Fédération Internationale des Traducteurs = Fordítók Nemzetközi Szövetsége*) életében használatos *irodalmi* (literary, littéraire, literarisch stb.) szót. Irodalmi fordításon általában szépirodalmat értenek (így az orosz terminológia is), én is ebben az értelemben használom.

Ezek után úgy vélem, célszerűnek látszik a fordítás két nagy csoportjának megkülönböztetését azok szerint

az ismérvek szerint megkísérelni, amelyek alapján az irodalmi szöveget elhatároltuk a szakszövegtől.

Meg kell mondanom, hogy a fordítástudományi irodalom elég sovány e téren. Túlteng a szépirodalmi szemlélet – főleg a régebbi művekben. Így a nagyhírű MOUNIN is csak arra a megállapításra szorítkozik, hogy *szakfordítás minden, ami nem irodalmi fordítás*, de sem nem határozza meg az elválasztó ismérveket, sem nem különbözteti meg a szakfordítások különböző fajtáit, pedig fordítási követelmény, módszer és oktatás szempontjából legalább annyiféle van, mint amennyi szakszövegfajta [20].

JUMPELT idézett művében a tudományos–műszaki fordítás (amit ő nemcsak az irodalmi, hanem a társadalomtudományi, publicisztikai stb. fordításfajtáktól is elhatárol) lényegének azt tartja, hogy *a fordító alkotó tevékenységének súlypontja a formai követelményekről a tartalmi és fogalmi területre helyeződik át*. Tehát tulajdonképpen a szakszövegről beszél. Ugyanezt láthatjuk a többi, jórészt már indított szerzőnél is. Jellemzők erre TARNÓCZI idézett művei is.

A FIT VII. kongresszusa Nizzában [21] igyekezett elhatárolni ismérveket találni. DARBELNET referátumában bevezette harmadikként az ún. *általános szöveg és általános fordítás* fogalmát [22]. Az előadás témájához adott vitapontokból érdekes azt a nézetet megemlíteni, hogy

míg az irodalmi fordítás *általában* (usually) *publikálásra kerül*, a szakfordítás *általában* nem;

míg az irodalmi fordításnál *a tudományos háttér általában nem lényeges*, addig a szakfordításnál az *általában* lényegbevágó;

míg az irodalmi fordításnál *a stilisztikai igényesség elsődleges*, addig a szakfordításnál ez *általában* másodlagos jelentőségű;

míg az irodalmi fordításnak *a szerző személyes mondanivalóját* (message) kell művészi formában tolmácsolnia, addig a szakfordítás tárgyát a szerző ténybeli adatai (factual data) képezik, amelyet közvetlen és egyszerű (unadorned) kifejezésmóddal kell közvetíteni.

A vitapontok gyakorlati vonatkozásai közül érdemes megemlíteni, hogy kiemelték az irodalmi fordításra rendelkezésre álló hosszabb határidőket, a szakfordítás esetében megkívánt viszonylag rövid határidőkkel szemben, valamint azt, hogy az irodalmi fordítást *általában* szabadfoglalkozás formájában végzik, míg szakfordítással főhivatású alkalmazottak is foglalkoznak. Mindkét felvétel igen jelentős a szakfordításokkal szemben támasztott igények és megítélésük szempontjából!

A fentieket a magam részéről még a következőkkel egészíteném ki:

míg *a szerzőközpontú szöveg* fordítójának elsősorban a szerzőre, annak élmény- és gondolatvilágára, valamint a szöveg hangulati elemeire, muzsikájára, koloritjára kell

függeszteni a szemét, és a fordítást ennek megfelelően kell alakítania,

addig *a tárgyközpontú szöveg* fordítóját maga a tárgy, továbbá a várható kommunikációs közösség igénye, annak elvárható előzetes tárgyismerete vezérli a szöveg fordításánál. A fordító tehát függetlenedik a közlő szubjektumától és a szöveg – a gyakorlatban néha gyenge – minőségétől is;

míg az irodalmi szöveg fordításánál az *időbeliség, térbeliség*, és a szocio-kulturális háttér kérdései igen erőteljesen merülhetnek fel,

addig a szakszövegek fordításánál *ezek a kérdések kevésbé* hangsúlyosak, sőt a fordítás rendeltetésétől függően elhanyagolhatók (itt elsősorban a természettudományos–műszaki fordításokra és nem a társadalomtudományi fordításokra gondolunk) [23];

míg az irodalmi szöveg fordítója a nyelvközösség egésze számára (*inter omnes*) közvetíti a szerző gondolatát,

addig a szakfordító *általában* szűkebb közösségek számára (*inter partes*) végzi a nyelvi közvetítést, amely közösség adott esetben (a gyakorlatban igen sokszor) kétoldalúvá szűkülhet (pl. okmány vagy műszaki leírás fordítása egyetlen hatóság, üzem vagy fizikai személy részére).

A fentiekből következik a lényeg: míg az irodalmi fordítás *általában* csak áttételesen (kulturális–művészi hatásában, írói–költői gondolatok közvetítésében) szolgál társadalmi célt, addig a *szakfordításnak közvetlenül meghatározott társadalmi rendeltetése van*. A szakfordítás mindig valamiféle, az emberi munkához, kutatáshoz, termeléshez vagy a társadalmi együttéléshez szükséges aktuális ismeretet, eredményt, eljárást, használati útbaigazítást, magatartási szabályt, adatot, esetleg csak magánjellegű hírt, információt, tényt közöl. A fordítás rendeltetése tehát a döntő elhatároló ismérv, és az határozza meg a szakfordítással kapcsolatosan felmerülő igényeket és az elbírálás szempontjait is.

Végezetül a *szakfordítás fogalmát* – a gyakorlat tapasztalatai alapján – *meg kell szabadítanunk a szakszöveg fogalomhoz való tapadásától*. Ez a kapcsolat ugyanis közel sem olyan szoros, mint a szépirodalmi szöveg és annak fordítása között.

Ha ugyanis a korábban kifejtetteket végig gondoljuk, főleg a szakfordítás társadalmi rendeltetéséről mondotakat, akkor azt látjuk, hogy a szakfordítás szónak van egy szűkebb és van egy tágabb értelme:

szűkebb értelemben szakfordítás az a főleg *írásban végzett nyelvi közvetítői tevékenység*, amely valamely szakterület kétnyelvű ismeretét és az annak megfelelő szaknyelvi terminológia és kifejezési mód (stílus) adekvát használatát igényli;

tágabb értelemben viszont szakfordításnak tekinthetünk minden olyan fordítói tevékenységet – hacsak nem

akarjuk DARBELNET-nek az „általános” szövegről és fordításról szóló, igen ingoványos területre vezető fejtegetéseit követni – amelynek tárgya *nem szépirodalmi szöveg, és konkrét társadalmi rendeltetése van*. Tehát míg a szakszöveg tárgyánál (és közlési céljánál, módjánál) fogva az, addig a szakfordítás gyakran csak a rendeltetése és a fogadó révén válik azzá ami.

Tehát:

minden szakszöveg fordítása szakfordítás, de nem minden szakfordítás tárgya szakszöveg.

Ismételten hangsúlyoznom kell, hogy a fenti fejtegetések a szakszöveg – szakfordítás kérdését nem nyelvészetileg, hanem elsősorban a fordítás műveletére és a tényleges fordítói munkára pillantva igyekeztek megközelíteni. Miután a nyelv és a nyelvhasználat társadalmi jelenség, amelynek elsősorban társadalmi-kommunikatív rendeltetése van, minden idevágó megállapítás – legyen az alkalmazott nyelvészeti vagy fordításelméleti – csak viszonylagos értékű lehet. Ha valahol nincs helye abszolút érvényességre törekvő, apodiktikus megállapításoknak akkor ez a terület az.

A műszaki-természettudományos területen is jártas fordító számára itt kézenfekvőnek látszik a hasonlat: amit laboratóriumi körülmények között állapítunk meg, az nem biztos, hogy pontosan ugyanúgy érvényes, ugyanúgy történik üzemi körülmények között is.

A fenti fejtegetéseim gyakorlati érvényesülését is nagymértékben befolyásolják, módosítják a konkrét fordítási feladat körülményei, köztük a fordító személye és munkafeltételei. E szubjektív tényezők figyelembevétele azonban már átvezet minket a szakfordítás nehézségének a vele szemben támasztott kívánalmaknak és a fordítás megítélésének területére.

Hivatkozások

1. FAULSEIT, D.: Das Fachwort in unserer Sprachalltag. Leipzig, VEB Bibliogr. Inst. 1975. 116 p.; Deutsche Fachsprache der Technik, Leipzig, VEB Verlag Enzykl. 1975. 269 p.
2. JUMPELT, R. W.: Die Übersetzung naturwissenschaftlicher und technischer Literatur. Berlin – Schöneberg, Langenscheidt, 1961. 214 p.
3. TARNÓCZI, L.: Fordítókalauz. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1966. 529 p.; Fordítástechnika, Bp. OMKDK, 1972. 228 p.; A szaknyelvek használata = Tudományos és Műszaki Tájékoztató, 22. köt. 10–11. sz. 1975. p. 767–781.
4. GRÉTSY L.: Szaknyelvi kalauz. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1964. 373 p.; SZÉPE Gy.: Az alkalmazott nyelvészet néhány kérdése = Nyelvtudományi Közlemények, 77. köt. 2. sz. 1975.
5. AGRICOLA, E.: Der Text und sein Thema = Sprachpflege, 1976. 1. sz.
6. Kleines Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Termini. Leipzig, VEB Bibl. Inst. 1975.
7. REISS, K.: Texttypen, Übersetzungstypen und Beurteilung von Übersetzungen = Lebende Sprachen, 1977. 3. sz. p. 97–100.
8. DRESSLER, W.: Der Beitrag der Textlinguistik zur Übersetzungswissenschaft. Übersetzer und Dolmetscher. Szerk. Kapp, V. Heidelberg, Quelle und Meyer, 1974. 218 p. – p. 61–71.
9. Sprache, Bildung und Erziehung. Szerk. Schmidt, W. Leipzig, VEB Bibl. Inst. 1977. 230 p.
10. REISS: op.cit.
11. COSERIU, E.: Metaphernschöpfung in der Sprache. Idézi Reiss op.cit.
12. PETIÖKY, V.: Fachsprachen in der Übersetzer und Dolmetscherausbildung. A /8/ alatt megjelölt műben. A kommunikációs közösség fogalmáról ld. még ugyanott: VERNAY, H.: Elemente einer Übersetzungswissenschaft.
13. JUMPELT, op.cit.
14. DROŽD, L.–SEIBICKE, W.: Deutsche Fach- und Wissenschaftssprache. Wiesbaden, O. Brandstetter Verlag, 1973. 207 p.
15. DARBELNET, J.: Az irodalmi, az általános és a tudományos fordítás közötti kapcsolat = Tudományos és Műszaki Tájékoztató, 22. köt. 1. sz. 1975. p. 9–15.
16. HOFFMANN, L.: Kommunikationsmittel Fachsprache. Berlin, 1976. 498 p.
17. NIDA, E.A.: The nature of dynamic equivalence in translating = Babel, 23. köt. 3. sz. 1977. p. 93–103.
18. POLZOVICS I.: A műszaki fordítások típusai, sajátosságai és követelményei = Tudományos és Műszaki Tájékoztató, 22. köt. 7–8. sz. 1975. p. 477–505.
- KARCSEY S.: A társadalomtudományi és a műszaki természettudományi szövegek fordításának elméleti és módszertani eltérései és a jogi fordítások követelményei = Tudományos és Műszaki Tájékoztató, 23. köt. 8–9. sz. 1976. p. 359–364.; Babel, 23. köt. 3. sz. 1977. p. 116–119.
19. HAESERYN, R.: The role of specialized, non-literary translation in the development of the vocabulary of general and specialized language = Babel, 23. köt. 3. sz. 1977. p. 103–106.
20. MOUNIN, G.: Die Übersetzung. München, Nymphenburger Verl. 1967. 215 p.
21. KARCSEY S.: A fordítók nemzetközi szervezete a fordításügy szolgálatában = Tudományos és Műszaki Tájékoztató, 22. köt. 7–8. sz. 1975. p. 506–516.
22. DARBELNET, J.: op.cit.
23. Ld. erről a Drožd–Seibicke álláspontjával kapcsolatban mondottakat, valamint a /18/ alatt felsorolt közleményeket.

24. A cikkben tárgyalta vagy érintett kérdésekkel kapcsolatban részletesen kifejtett értékes gondolatokat találhatunk az alábbi művekben:

Theoretische Probleme der Sprachwissenschaft. Szerk. Neumann, W. Berlin, Akademie Verl. 1976. 777 p. (Különösen figyelemre méltóak tárgyunk szempontjából az idegennyelvi kommunikációról szóló részek, p. 106–262.)

JÄGER, G.: Translation und Translationslinguistik, Halle/Saale, VEB Max Niemeyer, 1975. 214 p.

LJUĐSKANOV, A.: Mensch und Maschine als Übersetzer, Halle, Niemeyer, 1972. 260 p.

Valamennyi felsorolt mű bőséges bibliográfiát tartalmaz, benne az általam névszerint nem idézett szovjet szakirodalmat.

Figyelemre méltó még WANDRUSZKA, M.: Interlinguistik. München, Piper, 1971. 141 p.; WÜSTER, E. – a korszerű terminológiai tudomány atyja – bevezetője Drožd–Seibicke idézett művéhez.

KARCSAY S.: Szakszöveg – szakfordítás

A fordítás tárgya meghatározott szöveg. Ezért a szakfordítás fogalma a szakszöveg fogalmán keresztül közelíthető meg. A szöveg nyelvészeti fogalmával a szöveglingvisztika foglalkozik, a cikk viszont nem nyelvészeti igénnyel, hanem a fordítás elmélete és gyakorlata nézőpontjából vizsgálja, elemzi és határolja el a szövegfajtákat, majd ennek alapján az egyes fordítási területeket. A fordítástudományi irodalomban olvasható nézetek értékelése és saját elméleti megfontolásai, valamint tapasztalatai alapján a szerző abban látja az irodalmi és a nem irodalmi szöveg (szakszöveg) alapvető különbségét, hogy míg az irodalmi szöveg (vers, széppróza, dráma stb.) elképzelt vagy átformált cselekményeket, szituációkat közöl, általában közvetlen aktualitás nélkül, addig a nem irodalmi szöveg mindig valóságos és aktuális információt kíván nyújtani a társadalmi együttélés, a munkamegosztás valamilyen vonatkozásában. Ezért míg az irodalmi szöveg szerzőközpontú, elsősorban esztétikai–érzelmi élménynyújtásra törekszik, a *forma* pedig döntő jelentőségű, addig a szakszövegnél a kognitív–informatív tényező, a *tartalom* a meghatározó, vagyis, ez a szöveg tárgyközpontú. Ez meghatározza a két nagy szövegterület nyelvi eszközeit, szóhasználatát, stílusjegyeit.

Fentiek meghatározó jellegűek a szakfordítás fogalma és módszertana szempontjából is. Míg a szerzőközpontú szöveg fordítójának a szerző személyes mondanivalóját, élmény- és érzelemvilágát kell adekvát módon és formában tolmácsolnia, addig a tárgyközpontú szöveg fordítóját a szövegben foglalt konkrét információ és a címzett kommunikációs közösség igénye vezérli, ehhez igazodik a nyelvi eszközök megválasztása. A két nagy fordítási terület elhatároló ismérvei tehát nem a forma, a művészi-

esség területén, hanem a tárgynál és a fordítás társadalmi–kommunikatív rendeltetésénél keresendő.

Az elméleti megállapítások természetesen csak viszonylagos értékűek lehetnek, márcsak a széles körű átfedések miatt is; gyakorlati érvényesülésüket nagymértékben befolyásolják a konkrét fordítási feladat körülményei és feltételei.

* * *

KARCSAY, S.: Scientific and technical text – Specialised, non-literary translating

The medium of the translating is a definite text. The concept of specialised, non-literary translating might be approached through the concept of the scientific-technical text. The linguistic concept of a text is dealt with textual linguistics, whereas various kinds of texts as well as individual fields of translating are analysed and limited by the present article from the point of view of translation theory and practice.

Different ideas of translation-science are analysed, summarizing the author's own theoretical considerations and experiences. In this way the basic difference between literary and non-literary texts (fiction and non-fiction) is the following: the text of fiction (poems, novels, drama etc.) contains imagination of transformed actions and situations, without any direct timeliness; conversely, the non-fiction text intends always to supply real and timely information referring to social coexistence and division of labour. Therefore while the text of fiction is author-oriented, it intends to give aesthetic-emotional impressions and its *form* is of decisive importance; in the scientific-technical text, on the other hand, the cognitive–informative factor, the *content* is the determinant, and these texts are subjects-oriented. This is what determines the linguistic means, usage and stylistic elements of the two big fields of texts.

The above aspects are of decisive importance also with respect to the concept and methodology of the translating of specialised, non-literary texts. The translator of an author-oriented text has to interpret the personal message, impressions and emotions of the author. The translator of a subject-oriented text, however, is directed by the factual information content of the text as well as by the need of the aimed community which specifies the selection of linguistic means. Accordingly the confirming criteria of the two big fields of translations are not to be found in the area of form or artistry but in the subject and in the social-communicative function of the translation.

The theoretical conclusions might be of relative validity because of the wide overlaps; their practical effectiveness is influenced to a large extent by the conditions and circumstances of practical translating tasks.

* * *

КАРЧАИ, Ш.: Научно-технические тексты и научно-технический перевод

Предметом перевода является определённый текст. Поэтому понятие научно-технического перевода может быть освещено при помощи понятия научно-технического текста. Лингвистическим понятием текста занимается лингвистика текста, однако настоящая статья - не с лингвистического подхода, а с точки зрения теории и практики перевода (рассматривает и разграничивает виды текстов), и на основе этого отдельные области переводов. На основе оценки взглядов, встречающихся в литературе по переводоведению, а также исходя из собственных теоретических рассуждений и имеющегося практического опыта, автор считает основной отличительной чертой художественной литературы от научно-технической тот факт, что пока в художественной литературе (в стихах, прозе, драмах и т. д.), сообщается о воображимой или преобразованной действительности и ситуациях, как правило, без непосредственной актуальности, в то же время научно-техническая литература всегда направлена на сообщение реальной и актуальной информации относительно какой-либо области общественной жизни.

Таким образом, пока художественная литература характеризуется, в первую очередь, направленностью на эмоционально-эстетическое воздействие, и форма для нее имеет решающее значение, для научно-технической литературы решающей чертой является информативность, т. е. содержание, и, следовательно, текст такого вида ориентирован, в первую очередь, на предмет описания. Это определяет лингвистические средства, словарный состав и стиль рассматриваемых здесь двух областей текстов.

Вышеизложенное является определяющим и с точки зрения понятия и методики научно-технического перевода. Пока с одной стороны задача переводчика художественной литературы - отразить адекватно и по форме и по методу идею, впечатления и переживания автора, с другой стороны переводчиком научно-технического текста при переводе руководствуют конкретная информация, содержащаяся в тексте, и потребность конкретно адресуемых коммуникационных партнеров; он в соответствии с этим выбирает необходимые ему лингвистические средства. Таким образом, критерии, разграничивающие рассматриваемые здесь две большие области пере-

вода, следует искать не в области формы и искусства выражения, а в предмете и общественно-коммуникативном назначении перевода.

Разумеется, что эти теоретические рассуждения имеют только относительную силу действия, поскольку разграниченные вышеприведенным образом виды текстов часто перекрывают друг друга; на практике на них оказывают в значительной мере воздействие обстоятельства и условия конкретной задачи перевода.

* * *

KARCSAY, S.: Fachtext – Fachübersetzung

Gegenstand jeder Übersetzung ist immer ein Text. Deshalb führt der Weg zur Begriffbestimmung der Fachübersetzung über den Begriff des Fachtextes. Mit dem linguistischen Textbegriff befaßt sich die sog. Textlinguistik, als Teildisziplin der angewandten Sprachwissenschaft, der Aufsatz will sich aber dem Problem aus dem Aspekt der Theorie und Praxis des Übersetzens annähern. Nach kurzer Analyse der verschiedenen Ansichten im einschlägigen Schrifttum werden die zwei Hauptarten von Texten, die literarischen und die nichtliterarischen voneinander abgegrenzt, wobei der Verfasser den sog. Fachtext zu der nichtliterarischen Kategorie zählt. Den Hauptunterschied erblickt er darin, daß während der literarische Text erdachte, erfundene (fictional) Sprechsituationen enthält und in der Regel keinen aktuellen Zielsetzungen folgt, will der nichtliterarische Text immer aktuelle Informationen über reelle Gegenstände und Situationen bieten und verfolgt innerhalb der gesellschaftliche Arbeitsteilung immer einen konkreten Mitteilungszweck. Der literarische Text ist autorenzentrisch, erstrebt ästhetisch-emotionelle Wirkungen, darum hat die Form hier eine überragende Bedeutung. Dagegen ist der Fachtext sachzentrisch, es herrscht immer das kognitiv-informative Element vor und dem Inhalt, der Genauigkeit und Klarheit der Mitteilung kommt eine primäre Bedeutung zu. All dies ist bestimmend bei der Wahl der sprachlichen Mittel.

Während also der Übersetzer literarischer Texte die persönliche Aussage des Autors, seine Gefühls- und Gedankenwelt zu verdolmetschen hat, soll sich der Übersetzer nichtliterarischer Texte nach dem Gegenstand der Information, sowie nach den Ansprüchen des Textempfängers richten. Das Unterscheidungsmerkmal ist also nicht bei der künstlerischen Textgestaltung zu suchen, sondern eher beim Textgegenstand und der gesellschaftlichen Funktion der Übersetzung.

Die praktische Geltung solcher theoretischen Feststellungen wird aber in der Alltagspraxis durch die Umstände und Bedingungen der konkreten Übersetzungsaufgabe weitgehend beeinflusst.